

УДК 911.3 : 32

**ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
І СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЕРЖАВНОЇ ГЕОЕТНОПОЛІТИКИ****М. Дністрянський***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розкрито методологічні підходи і методику інтегральної оцінки складності етнополітичних взаємин у регіонах України. Зроблено аналіз вузлових геополітичних проблем і суперечностей етнополітичного розвитку. Обґрунтовано напрями конструктивної геоетнополітики в Україні.

Ключові слова: геоетнополітика, етнополітичні взаємини, державоформувальна нація й етнологічні меншини, етнологічна мозаїчність.

Важливою передумовою конструктивної та ефективної геоетнополітики держави є наявність широкої інформаційної бази, що охоплює як емпіричні, так і аналітичні матеріали щодо реальних співвідношень, суперечностей і проблем на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному, локальному). Особливо актуальна потреба в узагальненому відображенні складності етнополітичних взаємин у державі загалом та у регіонах зокрема. Саме узагальнене відображення характеризує рівень поляризаційної напруженості у взаєминах центр–регіони та регіони–регіони, який залежить від діапазону відхилень за найсуттєвішими етнокультурними показниками. Складність етнополітичних взаємин визначає також більшу чи меншу ймовірність етнополітичних конфліктів. Хоча очевидно, що ймовірність конфліктів зумовлена не лише складністю етнополітичної ситуації, а й активізацією деструктивних політичних сил та деструктивних зовнішніх впливів. Так само поява чи уникнення етнополітичних конфліктів безпосередньо залежить і від ролі місцевих політичних еліт.

Для інтегральної оцінки ступеня регіональної складності етнополітичних взаємин необхідна кількісна оцінка як головних структурних параметрів (етнологічна мозаїчність регіонів, компактність розселення етнологічних меншин, стан української ідентичності і рівень розвитку українського культурного середовища), так і деяких соціально-етнопсихологічних чинників, зокрема, рівня міжетнічної компліментарності. І якщо про рівень етнологічної мозаїчності регіонів можна робити висновки за значеннями індексу Б. Еккеля, обчисленими для всього населення [4], то про компактність розселення етнологічних меншин – за їхньою часткою у сільському населенні або за індексом етнічної мозаїчності сільського населення. Рівень кризи української етнічності у кількісному аспекті відображає, зокрема, частка українців у міському і сільському населенні, яка вважає рідною російську мову. Водночас у разі спроби кількісно відобразити рівень компліментарності населення регіонів складно врахувати усі аспекти, але з огляду на те, що тривалість спільного проживання сприяє

більшій компліментарності, деякі характерні особливості регіонів у цьому аспекті ілюструють однакові частки осіб, що народилися в Україні, а також, з урахуванням важливості культурно-релігійних стереотипів у визначенні толерантних взаємин, – і ступінь релігійно-конфесійної мозаїчності.

Отже, інтегральна оцінка за характерними показниками (див. таблицю) засвідчує, що визначальні риси етногеографічної структури мають засадниче значення і в геоетнополітичних співвідношеннях. Переведення сумарного значення складності етнополітичних взаємин (у балах) у рейтингові рівні (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий) (рис. 1) приводить до того, що *як особливі полюси складності геоетнополітичних взаємин виділяються лише Кримська автономія (разом з містом Севастополем), Донеччина (Донецька і Луганська області) та Одеська область*. Водночас із заходу на схід, по осі історичного ядра України від Львівщини аж до Сумщини, за всіма ознаками немає підстав для ускладнення етнополітичних взаємин, а геоетнополітична диференціація виражена мало. З огляду на це певне *напруження у міжрегіональних етнополітичних взаєминах*, абстраговано від деяких історичних чинників, *найімовірніше тільки у відношенні регіонів історичного ядра до регіонів з найбільшою складністю і етногеографічних, і етнополітичних взаємин*, а з урахуванням рівня політизованості населення і стереотипних ідеологічних симпатій – у відношенні між Волинсько-Галицькими областями, з одного боку, та Кримським і Донецьким регіонами, – з іншого. Нижче середнього є рівень складності етнополітичних взаємин у Дніпропетровській області, а також у двох південних, Миколаївській і Херсонській, областях, етнополітичні показники яких близькі. На заході середній рівень етнополітичної складності мають Закарпатська і Чернівецька області, а на сході і південному сході – Харківська та Запорізька.

Як бачимо, однозначним лідером щодо складності етнополітичних взаємин є Кримський регіон, включаючи і м. Севастополь, який має і найвищий рейтинг етнонаціональної мозаїчності, високий рівень релігійно-конфесійної мозаїчності, найгостріші вияви кризи української етнічності і порівняно низький рівень міжетнічної компліментарності. А через наявність деструктивних етнополітичних чинників (зовнішні небезпеки, етнополітичні рухи з маргінальними геополітичними поглядами) найімовірнішим є виникнення тут етнополітичних конфліктів. З огляду на внутрішню складність етнополітичних взаємин та зовнішні деструктивні чинники, насамперед, великодержавницькі амбіції частини політичних еліт сусідніх держав, поява етнополітичних конфліктів можлива також у Донецькій, Луганській, Чернівецькій, Закарпатській, Одеській областях. Водночас *на більшій частині території України виникнення етнополітичних конфліктів є загалом малоімовірним*, що однак не виключає наявності різних суперечливих моментів.

Отже, внутрішньорегіональні суперечності найбільше характерні для регіонів з високою етнополітичною складністю і мають різні виміри. Тобто суперечності тут можуть виявлятися як між різними спільнотами й групами, так і між політичними силами, що відображають їхні інтереси, а також між ними та державними структурами. Зокрема, такі різновекторні орієнтації характерні для Криму, який є головним вузлом суперечливого розвитку етнополітичних процесів в Україні. Один з генераторів появи таких суперечностей – політизація російської етнічності, яка виявляється у різних формах, у тому числі й у радикальній (євразійство, “слов’янська” імперія). Сприйняття етнічними росіянами Кримського регіону ідеї незалежної України не сприяє те, що саме тут порівняно найвища частка населення, яке народилося в Росії і представляло переваж-

Показники інтегральної оцінки складності етнополітичних взаємин у регіонах України, бали

Автономія і області України	Етнонаціональна мозаїчність усього населення	Етнонаціональна мозаїчність сільського населення	Рівень кризи української етнічності	Частка населення, яке народилося поза Україною	Релігійно-конфесійна мозаїчність	Наявність деструктивних етнополітичних чинників	Сумарний показник складності етнополітичних взаємин
АР Крим	5	5	5	5	4	5	29
Вінницька	1	1	1	1	2	1	7
Волинська	1	1	1	1	1	1	8
Дніпропетровська	3	2	2	2	2	2	13
Донецька	3	4	5	3	4	4	25
Житомирська	5	1	1	1	2	1	8
Закарпатська	3	3	2	1	4	3	16
Запорізька	4	3	3	2	4	2	18
Івано-Франківська	1	1	1	1	2	1	7
Київська	1	1	1	2	3	1	9
Кіровоградська	2	1	1	2	2	1	9
Луганська	5	4	5	3	2	4	23
Львівська	1	1	1	1	2	1	7
Миколаївська	3	2	2	2	4	1	14
Одеська	5	5	3	2	3	4	22
Полтавська	2	1	1	2	2	1	9
Рівненська	1	1	1	1	3	1	8
Сумська	2	2	1	2	1	1	9
Тернопільська	1	1	1	1	3	1	8
Харківська	4	3	3	3	3	3	19
Херсонська	3	2	2	2	3	1	13
Хмельницька	1	1	1	1	2	1	7
Черкаська	1	1	1	2	3	1	9
Чернівецька	4	4	1	1	4	3	17
Чернігівська	1	1	1	1	1	1	6
м. Київ	3	-	2	2	5	2	
м. Севастополь	5	-	5	5	-	5	

но заідеологізовані верстви суспільства (військові, партійно-господарська номенклатура). До найголовніших проблем, пов'язаних з поверненням депортованого населення та його інтеграцією в українське культурно-політичне середовище, треба зачислити: а) соціально-економічні (зайнятість, розселення і забезпечення житлом, надання земельних ділянок); б) політико-правові (представництво кримських татар в органах влади, статус кримсько-татарського народу та його представницьких структур); в) геокультурні (забезпечення освітніх, релігійних потреб, релігійно-політична ідеологія окремих кримсько-татарських груп, рівень володіння українською мовою). Накопичення всіх цих проблем відбувається на фоні складної криміногенної ситуації та відставання регіону в соціально-економічному розвитку. Негативним чинником розвитку етнополітичної ситуації є також низький ступінь компліментарності кримських татар і етнічної більшості регіону – росіян, зумовлений багатьма причинами, у тому числі й часто діаметрально протилежним трактуванням історичних подій. Суперечливим моментом може бути й те, що задоволення вимог депортованого населення не повинно зачіпати інтересів інших груп місцевого населення, зокрема, у випадку надання земельних ділянок.

Водночас серед етнонаціональних спільнот і груп Криму в найбільше дискримінаційних умовах щодо забезпечення культурно-освітніх потреб є етнічні українці, адже питома вага україномовної культурно-освітньої інфраструктури на порядок менша не лише від частки етнічних українців, а й від частки населення з рідною українською мовою. Наприклад, рідною українську мову тут у 2001 р. вважало 10% усього населення, і лише 1% учнів денних загальноосвітніх закладів навчалися українською мовою і 3,2% дітей у дошкільних закладах виховували українською мовою [2, с. 476]. Тому створення відповідної культурно-освітньої інфраструктури для українського населення, самосвідомість якого зростатиме з огляду на політизацію етнічних росіян та кримських татар (за принципом протиставлення), є не лише питанням історичної і соціальної справедливості, але, з огляду на різновекторність етнополітичних орієнтацій, і питанням національної безпеки.

Історичні особливості соціально-економічної освоєності визначили і головні проблеми та суперечності Донецького етногеографічного району: слабку втягнутість в український історично-політичний процес, високу регіональну самосвідомість, яку протиставляють загальнонаціональній, акультурацію українського населення, популярність просоюзницьких ідей, яка посилюється соціальними особливостями на фоні великих труднощів економічної трансформації. Так само дуже низькою є частка україномовної інформаційної та соціально-культурної інфраструктури. Водночас зростання кількості україномовних шкіл у цьому регіоні часто було формальним і штучним, викликаючи і навіть провокуючи невдоволення. Порівняно вищий рівень індустріального розвитку Донеччини зумовив появу тут потужних фінансово-промислових груп, які, особливо на початку XXI ст., виявили амбіції щодо панівного становища в політичній системі всієї України. Найпомітніше це виявилось у ході президентської кампанії 2004 р., яка стала генератором збурення усіх новоосвоєних земель з приводу подвійного, насамперед російського і українського, громадянства та надання російській мові статусу державної.

Слабко інтегрованим в українське державно-політичне середовище є також Одеський регіон. Суперечливі моменти етнополітичного розвитку зосереджені найбільше у регіональному центрі – Одесі – та у південно-бесарабській історичній області. Поряд з об'єктивними чинниками етнополітичної складності, суперечливими є і деякі ідеологічні

особливості. Зокрема, *нав'язаний населенню сучасними засобами інформації історичний образ Одеси, поширена історична міфологія як складові офіційної ідеології міської і регіональної еліти майже не пов'язують місто з українською культурною традицією.* Такий інформаційний образ регіонального центру не відповідає його сучасній етнонаціональній структурі, основу якої за переписом 2001 р. становлять етнічні українці (61,6%), засвідчуючи необхідність адекватних коректив у культурно-інформаційній політиці в інтересах і етнонаціональної більшості, і етнонаціональних груп.

Компактно розселені в Південній Бессарабії етнонаціональні меншини (болгари, гагаузи, молдовани) досить політизовані і мало інтегровані в українське культурне середовище. Їхня активність визначена частково і перебігом подій у сусідніх Молдові (у тім числі в Придністров'ї) і Румунії, що за несприятливих обставин і на фоні соціально-економічної депресивності може стати чинником дестабілізації. Серед етнічних болгар популярними є ідеї національної адміністративно-територіальної автономії, реалізація яких з огляду на мозаїчність розселення етнонаціональних груп та геополітичне становище регіону могла б створити додаткові етнополітичні труднощі.

Соціологічні дослідження І. Попової, проведені в Одеській області, підтверджують кризовий стан української етнічності. Зокрема, “серед тих, хто рідною вважає українську мову, спілкується у сім'ї кожний п'ятий, на роботі та в загальних місцях – кожний третій” [1, с. 129]. Така невідповідність, на думку автора, спричинена тим, що в значній частині населення “російськомовність нав'язана утвореним соціокультурним середовищем” [1, с. 130]. Отже, стан української етнічності в регіоні безперечно не сприяє консолідаційним процесам.

Етнополітична проблематика Харківсько-Дніпровського етнogeографічного району (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області) визначена не лише його етнogeографічною структурою, геополітичним положенням, а й значним економічним, насамперед промисловим, потенціалом. Саме тут зосереджені стратегічно важливі наукомісткі конкурентоспроможні виробництва, сформувалися потужні фінансово-промислові угруповання, які у боротьбі за впливи в загальноукраїнському масштабі вже використовували і надалі використовуватимуть етнополітичні ідеї. Оскільки у структурі бізнесово-промислової еліти частка етнічних українців та загалом громадян, пов'язаних з українською культурно-політичною традицією, порівняно невелика, то у соціально-політичній активності помітним є використання лозунгів ліберального варіанта “російського націоналізму” в Україні. З огляду на це боротьба бізнесових угруповань за впливи на загальнодержавному рівні може підштовхнути й етнополітичні суперечності. Підставою для цього є також високий ступінь асиміляції та акультурації етнічних українців у регіональних центрах, особливо в Харкові та Запоріжжі, що загалом зумовлює й значну поширеність регіональної та радянської ідентичностей. Тому, незважаючи на те, що, наприклад, Харків двічі в історії був епіцентром українського національно-культурного піднесення (20-, 30-ті роки XIX і 20-ті роки XX ст.), на етнополітичну ситуацію тут суттєво впливає прикордонне розташування та міграційні процеси, привносячи певну напруженість та деяку небезпеку збурення Харкова й інших регіональних центрів з приводу надання російській мові статусу державної.

З пізніше колонізованих територій (можна сказати – Нової України) найменш проблематичним є етнополітичний розвиток Херсонської і Миколаївської областей, які за більшістю параметрів вирізняються однорідністю ситуації. Суперечності, пов'язані з недостатньою українською національною ідентифікацією, тут також помітні, але *дес-*

труктивна політизація населення на засадах мобілізації регіональної чи радянської ідентичностей має менше об'єктивних підстав. Відповідно й небезпека загострення суперечностей усього району з центральною владою малоімовірна. У цьому районі сільська місцевість ще має резерв місткості, яку можна було б використати у політиці заохочувальної міграції селян з перенаселеної сільської місцевості західних областей, що мало б стати альтернативою заселення території іммігрантами з колишнього Радянського Союзу, більше сприяючи загальнодержавній інтеграції.

У двох західних областях, Закарпатській і Чернівецькій, які виділяються від інших порівняно вищим ступенем етнополітичної складності, упродовж 90-х років міжетнічних конфліктних ситуацій фактично не простежувалось, але у процесах етнополітичної консолідації є низка проблем. Розселені в сільській прикордонній місцевості неслов'янські автохтонні етнічні меншини (угорці, румуни, молдовани) досить добре забезпечені культурно-освітньою інфраструктурою, проте мало інтегровані в загальноукраїнське середовище, у тому числі і через погане володіння українською мовою, оскільки до 1991 р. у школах з неукраїнською і неросійською викладовими мовами української мови фактично не вивчали. Однак *не лише за культурними, а й за соціально-економічними інтересами населення етнонаціональних меншин тут більше орієнтоване у напрямі до сусідніх національних держав.* На фоні скептичної чи протестної налаштованості до української влади *товариства етнонаціональних меншин висувають завищені вимоги,* що спричинює певні етнополітичні тертя, зокрема, з українськими національно-демократичними об'єднаннями. У Закарпатті залишається актуальною проблема політичного русинства, а також проблема комплексної соціальної адаптації (зайнятість, житло, освіта, культурні інституції) ромської (циганської) етнічної групи.

Волинсько-Галицький етногеографічний район є одним з епіцентрів як історичного українського розселення, так і державно-політичних процесів. Велика втягнутість в український історичний процес і достатньо цілісне етнокультурне середовище дає цьому району об'єктивні підстави стати одним з лідерів у консолідації національної держави та політичної нації. Однак слабкість економічного потенціалу, зумовлена поряд з об'єктивними передумовами і суб'єктивними чинниками, значно зменшила його соціально-економічну роль у загальнодержавних процесах. Наприклад, у Львівській області впродовж 90-х років (до 1998 р.) зниження обсягів промислового виробництва було найбільшим в Україні (за середнього по Україні зниження промислового виробництва на 51%, у Львівській області обсяги падіння становили аж 73%) [3, с. 57], а через деякі об'єктивні труднощі та управлінську бездіяльність фактично було доведено до краху роботу найбільших промислових підприємств. Та загалом, враховуючи всі об'єктивні чинники, можна стверджувати, що *у цьому районі вагомих етнополітичних перешкод для консолідації всього українського суспільства нема.* Водночас з огляду на дуже високий ступінь ідентифікації населення цього етногеографічного району з українською державницькою ідеєю, *у випадку різкого відходу державного керівництва від принципів побудови України як національної держави тут можливі і етнополітичні збурення, і поява суперечностей з центральною владою.*

Усі підстави стати ядром консолідації українського громадянства та безконфліктного розвитку етнополітичних процесів має найбільший за площею Центральний етногеографічний район з огляду на його розміри, розташування, історичне значення та етногеографічні реалії. Зокрема, характерними особливостями району є і високий ступінь самоусвідомлення української етнонаціональної ідентичності, і високий ступінь

компліментарності з найбільшою етнонаціональною групою – росіянами. Тому загалом суперечності етнополітичного розвитку виражені мало. Деякі кризові вияви країнської етнічності (асиміляція та акультурація в російське культурне середовище) характерні переважно лише для регіональних центрів. Сільська місцевість та малі міські поселення мають досить цілісний український характер. Для зміцнення державотворчого потенціалу української етнічної нації і розширення впливу Центрального етногеографічного району у західному, східному і південному напрямках актуальною є проблема розширення українського культурного середовища в обласних центрах та соціально-економічне піднесення сільської місцевості.

Отже, “інвентаризація” регіональних етнополітичних проблем підтверджує, що головними гарантами цілісності держави Україна є цілісність української етнічної нації та сукупність усіх її взаємозв’язків з етнонаціональними меншинами. Тому, з огляду на інерцію історичного політичного розвитку регіонів України в складі різних держав, реалії етногеографічної ситуації головною метою внутрішньої геоетнополітики в Україні повинно стати *цілеспрямоване формування системи поєднань* у взаєминах по лінії українська етнічна нація–етнонаціональні меншини, центр держави–регіони з особливими етногеографічними і політичними особливостями, етногеографічні регіони з одними характерними рисами–регіони з дещо відмінними рисами. У геостратегії досягнення цієї мети ключове значення матиме становлення української політичної нації та утвердження загальноукраїнської національної ідеї. Реалізація означених цільових установок передбачає, зокрема, вирішення таких проблем: територіальна консолідація, подолання регіонального відчуження та інерції історичної територіально-політичної роз’єднаності в рамках самої української етнічної нації; формування української політичної нації; кристалізація культурної ідентичності України. Усі ці питання тісно пов’язані між собою і навіть перетинаються, до того ж, вирішення одного з них стане запорукою успішного вирішення інших.

-
1. *Попова І.* Мова як фактор політичного та культурного самовизначення (на матеріалах соціологічних досліджень в Одеській області) // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. Компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – К.: ІНТЕЛ, 1994. – С. 129–137.
 2. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
 3. Україна в цифрах у 1999 році: Корот. стат. довідник. – К., 2000. – 269 с.
 4. *Эккель Б.М.* Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей // Сов. этнография. – 1976. – №2. – С. 33–42.

**INTEGRAL VALUATION OF REGIONAL PROBLEMS
AND CONTRADICTIONS OF ETHNOPOLITICAL DEVELOPMENT
AS PRECONDITION OF STATE GEOETHNOPOLITICS**

M. Dnistryanskyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 4, UA – 79 000 Lviv, Ukraine*

Methodological approaches and methodics of integral valuation of complications of ethno-political relations in regions of Ukraine have been represented. Analysis of key geopolitical problems and contradictions has been given. Branches of applied geoethnopolitics in Ukraine have been argued.

Key words: geoethnopolitics, ethno-political relations, state basis nation and ethnonational minorities, ethnonational mosaicity.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2005

Прийнята до друку 30.09.2005